

Отримано: 14 січня 2020 р.

Прорецензовано: 23 січня 2020 р.

Прийнято до друку: 23 січня 2020 р.

e-mail: pestrueva@ukr.net

DOI: 10.25264/2415-7384-2020-10-97-103

Уханова А. І. Просоціальна поведінка в контексті психічного здоров'я підлітків. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»: науковий журнал. Острог: Вид-во НаУОА, січень 2020. № 10. С. 97–103.

УДК 159.9.07

Уханова Анастасія Ігорівна,кандидат психологічних наук, доцент кафедри клінічної психології,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

ПРОСОЦІАЛЬНА ПОВЕДІНКА В КОНТЕКСТІ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ПІДЛІТКІВ

Ця стаття – це емпіричне дослідження, проведене для вивчення феномену просоціальної поведінки в контексті психічного здоров'я підлітків. Аналіз літератури засвідчив, що на сьогодні недостатньо даних щодо просоціальної поведінки старших школярів в Україні. Мета дослідження – визначити взаємозв'язок просоціальної поведінки із соціально-психологічними характеристиками українських підлітків. У процесі роботи сформовано шкалу просоціальної поведінки, яка мала достатній рівень внутрішньої узгодженості. Установлено, що дівчата демонстрували вищий рівень просоціальної поведінки. Відзначено, що підлітки обох статей із високим рівнем просоціальної поведінки були більш релігійними, почувалися соматично краще, зазначали наявність і важливість друзів, уважали співучнів добрими та послужливими, а також зазначали вищий рівень батьківської залученості. Що менший рівень просоціальної поведінки демонстрували підлітки, то частіше вони страждали психосоматичними порушеннями, відчували депресію та були залежними від інтернету. Виявлено, що підлітки чоловічої статі з низьким рівнем просоціальної поведінки частіше вступали в сексуальні стосунки.

Ключові слова: підлітки, просоціальна поведінка, психічне здоров'я, ставлення до однолітків, батьківська залученість.

Anastasiia Ukhanova,Associate Professor of the Department of Clinical Psychology
Odessa II Mechnikov National University

PROSOCIAL BEHAVIOR IN THE CONTEXT OF MENTAL HEALTH OF UKRAINIAN ADOLESCENTS

This article is an empirical study that was conducted to study 589 students' prosocial behavior in the context of mental health. Analysis of the literature showed that the problem of prosocial behavior of adolescents is still not fully explored in Ukraine. Thus, the purpose of the study was to determine the relationships between prosocial behavior and the socio-psychological characteristics of high school students. At the first stage of the study we formed a scale of prosocial behavior of adolescents. Then we analyzed the relationships between prosocial behavior and following parameters: age; gender; number of siblings; birth order; living with mother; living with father; faith in God; affiliation with religion; religious denomination; presence of chronic illnesses; presence of psychosomatic disorders; self-harm behavior; psychological bullying and physical bullying; overall health score; number of close friends; depression; overall Internet addiction score; parental involvement, objective loneliness and subjective loneliness, change of place of residence and statements: "On average, how many hours per night do you sleep?", "How many hours per day on average do you use the Internet for non-essential purposes", "Importance of friends and acquaintances"; "Have you ever had sexual intercourse?"; "For the last 2 weeks, most students have been kind and helpful"; "Sometimes people like me less than they may like others".

As a result of the study of students of secondary schools in Odesa, it was determined that girls demonstrated a higher level of prosocial behavior. It was noted that adolescents of both sexes with a high level of prosocial behavior identified higher levels of parental involvement, were more religious, felt better, identified friends and their importance, and considered their peers kind and helpful. Adolescents with the lower level of prosocial behavior suffered from psychosomatic disorders more often, experienced depression and were addicted to the Internet. Male adolescents with low prosocial behavior were found to be more likely to have sexual intercourses.

Keywords: adolescents, prosocial behavior, loneliness, attitude towards peers, parental involvement.

Постановка проблеми. Сучасні науковці постійно наголошують на проблемі просоціального існування людини, оскільки «просоціальність» – одне з ключових понять у сенсі визначення належності індивіда до тієї або тієї соціальної спільноти. Зазвичай, у соціальній психології під «просоціальністю», або просоціальною активністю/поведінкою, розуміють різні дії індивіда, пов'язані з наданням допомоги або намірами надати допомогу іншим людям незалежно від характеру мотивів [10]. Просоціальними вважають учинки людей, спрямовані на підтримку цінностей або загальноприйнятних соціальних норм, що превалюють у суспільстві [4].

Якщо під просоціальною поведінкою розуміти тільки безкорисливі дії, то можна говорити про внутрішню мотивацію. Однак культура, релігія, звичаї, правила етикету, стереотипи схиляють індивіда чинити дії, рушійною силою яких є зовнішня мотивація (позитивна емоція, схвалення й отримання соціального статусу тощо). Що краще розвинена емоційна сфера людини, то сильніша внутрішня або зовнішня мотивація просоціальної поведінки [3].

Соціальні трансформації зумовили значні розбіжності у визначенні як соціально-нормативної поведінки загалом, так і просоціальної активності особистості зокрема. На сьогодні більш визначена антисоціальна й асоціальна поведінка, ніж просоціальна. Останню тільки можна протиставити антисоціальній поведінці, а це породжує певні проблеми щодо виховання «просоціальності» в молодого покоління, яке в соціально-нормативних координатах невизначеності може й не набути необхідних соціально бажаних якостей. Як зазначає Л. Волченко, розгляд проблеми просоціальної активності шкільної молоді в умовах трансформаційних змін – актуальне завдання сучасної соціальної, педагогічної та вікової психології, що потребує всебічного вирішення [4].

Аналіз останніх джерел і публікацій. У літературі вказано, що молодь через моральну нестійкість і соціальну незрілість, брак життєвого досвіду завжди підвладна впливам: конструктивним просоціальним чи деструктивним антисоціальним [6]. Відповідно для зниження дезадаптації неповнолітніх потрібно надати просоціальним групам важливу підтримку та спільно працювати з організаторами дитячого руху з переорієнтації асоціальних груп у просоціальні [5]. Г. Ложкін розглядає дві основні психологічні (внутрішні) причини деформації системи норм безпеки: незадоволеність просоціальних потреб, які створюють внутрішній конфлікт особистості та призводять до формування аномальних потреб, та наявність асоціальних особистісних диспозицій (мотиваторів), які впливають на вибір асоціальних засобів і шляхів задоволення потреб або звільнення від них [8]. Своєю чергою, Б. Бірон, розглядаючи роль проактивного копінгу й особистісних копінг-ресурсів у формуванні стресових реакцій у навчанні, зазначає, що просоціальна особистість більш автентична та краще відновлюється після стресу [2].

Теорія привабливості стверджує, що підлітки намагаються встановити незалежність від батьків, приєднавшись або бажаючи приєднатися до однолітків, які володіють характеристиками, що відображають більшу незалежність (наприклад, агресію) [23]. За допомогою номінацій для ігрових персонажів В. Буковські та його колеги встановили, що потяг дівчат і хлопців до агресивних жорстоких ровесників збільшувався після вступу до середньої школи, тоді як тяжіння до школярів, які мали високу компетентність у класі (тобто розумних та тих, які усім допомагають), зменшилися [13]. Ш. Ю. Тейлор розробив іншу теорію ставлення до запропонованої допомоги – теорію атрибуції. Згідно з нею, люди хочуть розуміти, навіщо їм потрібна допомога і навіщо інші її пропонують. Якщо їм вдається інтерпретувати потребу в допомозі інших завдяки зовнішнім і неконтрольованим чинникам, а не за завдяки їхнім внутрішнім недолікам, то це допомагає зберегти позитивну самооцінку [7, 10].

Мета дослідження – визначити взаємозв'язок просоціальної поведінки із соціально-психологічними характеристиками старших школярів.

Для досягнення мети визначено такі **завдання**:

1. Проаналізувати сучасні теоретико-методологічні підходи до проблеми просоціальної поведінки підлітків.
2. Сформувати шкалу просоціальної поведінки підлітків.
3. Проаналізувати взаємовідношення просоціальної поведінки із соціально-психологічними характеристиками старших школярів.
4. Виявити взаємозв'язки між просоціальністю та деякими характеристиками підлітків у групах залежно від статі випробуваних.

Виклад основного матеріалу. Загальна вибірка дослідження становила 615 осіб. Остаточний обсяг вибірки – 589 осіб. Дослідження відбувалося в середніх навчальних закладах міста Одеси (усього 10). Середній вік респондентів – 14,866 років ($SD = 1,107$ років). Охоплено навчальні заклади різних типів: загальноосвітні школи (ЗОШ), гімназія, ліцей, коледж і школа-інтернат. Використано такі методики: шкалу депресії Бека (А. Т. Бек, Р. А. Стір, Р. Болл, У. Ф. Раньєрі, 1996), яка визначає симптоми депресії; шкалу благополуччя ВООЗ (World Health Organization, 2003), яка визначає самопочуття, активність, настрій; рівень інтернет-залежності вивчали за допомогою опитувальника К. Янга (К. С. Янг, 1996) (психометрично обґрунтованого для нашого дослідження [11]), шкали батьківської залученості та шкали психологічного і фізичного булінгу (психометрично обґрунтованих для нашого дослідження [11]) та шкали просоціальної поведінки (психометричне обґрунтування якої подано нижче). Проаналізовано взаємовідношення просоціальної поведінки з питаннями віку; статі; кількості сиблінгів; порядку народження; проживання з матір'ю; проживання з батьком; належності до релігії; релігійної конфесії; кількості годин, які підлітки сплять уночі; поведінки самоушкодження; віри в Бога; кількості близьких друзів; кількості годин у день, у які підлітки користуються інтернетом за несуттєвими причинами, об'єктивного і суб'єктивного відчуття самотності, хронічних захворювань, психосоматичних порушень; зміни місця проживання. Також

проаналізовано ставлення респондентів до тверджень: «Важливі друзі і знайомі»; «У мене був сексуальний контакт»; «Протягом останніх 2 тижнів більшість учнів були добрими і послужливими» та «Іноді люди ставляться до мене гірше, ніж до інших». Вони характеризували відповідні соціально-психологічні конструкти.

На першому етапі дослідження ми сформувавши шкалу просоціальної поведінки підлітків, до якої ввійшли шість пунктів: «Я намагаюся добре ставитися до інших. Я дбаю про їхні почуття»; «Я зазвичай ділюся з іншими (їжею, іграми, ручками)»; «Я намагаюся допомогти, якщо хтось хворий, засмучений або когось образили»; «У мене є один або кілька близьких друзів»; «Я добрий стосовно молодших дітей»; «Я часто й охоче допомагаю іншим (батькам, учителям, друзям)». Далі на підставі виділених чинників сформовано психометричні шкали й оцінено їх надійність за внутрішньою узгодженістю з допомогою критерію α Кронбаха. Для шкали просоціальної поведінки значення α Кронбаха було достатнім і становило $\alpha = 0,680$. Для цієї шкали були характерні такі описові статистики: середнє значення – 14,912 бала, стандартне відхилення – 2,270 бала, медіана – 15,000 балів, асиметрія – -0,829, ексцес – 0,702 (Рис. 1).

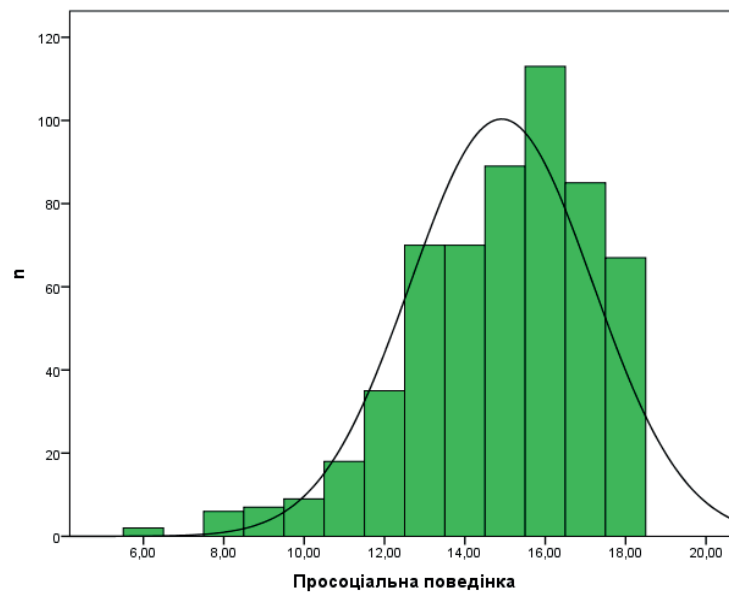

Рис. 1. Гістограма розподілу значень шкали просоціальної поведінки.

Як видно з рисунку, розподіл значень за цією шкалою близький до нормального, проте має лівобічну асиметрію.

Далі ми проаналізували взаємовідношення просоціальної поведінки з вищезазначеними соціально-психологічними конструктами.

Статистично значущого зв'язку між просоціальною поведінкою та віком респондентів не встановлено. Водночас у дослідженнях Н. Ейзенберга та його колег указано, що просоціальна поведінка зростає з віком, що може бути пояснено прогресом у здібностях до сприйняття перспективи й афективною емпатією. Ба більше, вікові відмінності в просоціальній поведінці здебільшого перевищують вікові відмінності в емпатії [16, 17].

Для чоловічої статі середнє значення шкали просоціальної поведінки становило 14,637 бала, для жіночої статі – 15,150 бала. Таким чином, дівчата демонстрували вищий рівень просоціальної поведінки. Про це свідчить як F-критерій Фішера [1] ($F = 7,321$; $p < 0,01$), так і критерій Велча [20] ($V = 7,159$; $p < 0,01$). У дослідженні Л. Волченко, присвяченому проблемі просоціальної поведінки молоді, також подано відомості щодо статевих відмінностей. З-поміж дівчат було більше респондентів, схильних до просоціальних, альтруїстичних дій, ніж серед юнаків. Така «просоціальність» дівчат була пояснена орієнтацією на традиційні цінності, схильністю до емпатії та низьким рівнем егоїзму [4]. У дослідженні С. Каравіта йдеться про те, що емпатія хлопчиків легше помітна в їхній активній поведінці в групі однолітків, тоді як емпатичні реакції дівчат можуть не бути реалізовані в просоціальних діях, які спостерігають однолітки [14]. Статистично значущого зв'язку між просоціальною поведінкою та питаннями щодо кількості сиблінгів, порядку народження, проживання з матір'ю та проживання з батьком ми не встановили.

За допомогою критерію Кендалла (τ_b) [21] було встановлено прямо пропорційний статистично значущий зв'язок між просоціальною поведінкою підлітків та вірою в Бога ($\tau_b = 0,133$; $p < 0,001$). Далі ми проаналізували взаємозв'язок між питаннями щодо належності респондентів до релігії та просоціальністю. Для тих, хто вірить у Бога, середнє значення становило 15,251 бала, для тих, хто не вірить, – 14,480

бала, а для переконаних атеїстів – 13,447 бала. Отже, підлітки, які вірять у Бога, виявилися більш просоціальними. Про це свідчить як F-критерій Фішера ($F = 12,550$; $p < 0,001$), так і критерій Велча ($V = 8,338$; $p < 0,001$). Статистично значущого зв'язку між просоціальною поведінкою та питаннями щодо релігійної конфесії, наявності хронічних захворювань, кількості годин, які підлітки сплять вночі, та поведінкою самоушкодження не встановлено.

Між просоціальною поведінкою та психологічним і фізичним булінгом статистично значущих зв'язків також не встановлено. У дослідженні, присвяченому булінгу, яке проводили серед американської молоді, йдеться про те, що занепокоєння дитини з приводу власного статусу та безпеки може завадити їй займати сторону жертви, а отже, може мінімізувати вплив співпереживання на просоціальну поведінку підлітків [19]. Ми встановили статистично значущий прямий зв'язок між просоціальністю та загальним балом самопочуття ($t_b = 0,205$; $p < 0,001$). Тобто підлітки, які демонстрували просоціальну поведінку, почувалися краще.

Для питання «Кількість близьких друзів» були характерними такі описові статистики: середнє значення – 12,140 бала, стандартне відхилення – 144,633 бала, медіана – 3,000 бала, асиметрія – 23,510, ексцес – 558,355. Оскільки цей показник мав значну кількість викидів і екстремальних значень, ми провели процедуру відсікання 2,5% мінімальних та 2,5% максимальних значень. У результаті зрізане середнє становило 4,106. Таким чином, у середньому кожний підліток мав більше 4 близьких друзів, що є досить непоганим показником, який непрямо характеризує просоціальну поведінку представників дослідженої вибірки. Про зв'язок між цими показниками також свідчить критерій Кендалла ($t_b = 0,096$; $p < 0,01$).

Обернено пропорційний зв'язок виявлено між просоціальністю та сумою балів депресії ($t_b = -0,104$; $p < 0,001$). У низці досліджень також зазначено, що високий рівень особистого дистресу не збільшує орієнтацію на допомогу, а робить людей менш просоціальними [16; 18]. Обернений зв'язок також спостерігаємо між питанням щодо кількості годин у день, у які респонденти користуються інтернетом за несуттєвими причинами (наприклад, не для шкільних, навчальних цілей тощо), та просоціальністю ($t_b = -0,123$; $p < 0,001$). Це підтверджує прямо пропорційний зв'язок просоціальності із загальним балом інтернетзалежності старших школярів ($t_b = 0,087$; $p < 0,01$).

Обернено пропорційний зв'язок виявлено між просоціальністю та наявністю психосоматичних порушень у підлітків ($t_b = -0,100$; $p < 0,01$). Тобто респонденти, які демонстрували вищий рівень просоціальної поведінки, рідше заявляли про психосоматичні проблеми. Прямо пропорційний зв'язок встановлено між просоціальною поведінкою та параметром батьківської залученості ($t_b = 0,219$; $p < 0,001$). На думку Г. Травіс, сім'я – один із ключових чинників просоціального розвитку особистості, а функціонування родини забезпечує ранній і тривалий вплив на шкільні взаємини, вибір друзів, розлади поведінки й подальші правопорушення [25].

Далі ми проаналізували взаємозв'язок між просоціальною поведінкою та параметрами об'єктивної й суб'єктивної самотності респондентів. Раніше ми вже концептуалізували поняття об'єктивної і суб'єктивної самотності [12]. Обернено пропорційний статистично значущий зв'язок встановлено між ставленням випробовуваних до твердження «Зазвичай, я перебуваю на самоті. В основному я полишений на самого себе», яке є параметром об'єктивної самотності, та просоціальною поведінкою старших школярів ($t_b = -0,100$; $p < 0,01$). Також обернено пропорційний статистично значущий зв'язок встановлено між твердженням «Відчуття самотності протягом останніх 12 місяців», як параметром суб'єктивної самотності, та просоціальною поведінкою підлітків ($t_b = -0,071$; $p < 0,05$). Тобто підлітки з низьким рівнем просоціальної поведінки частіше демонстрували як об'єктивну, так і суб'єктивну самотність.

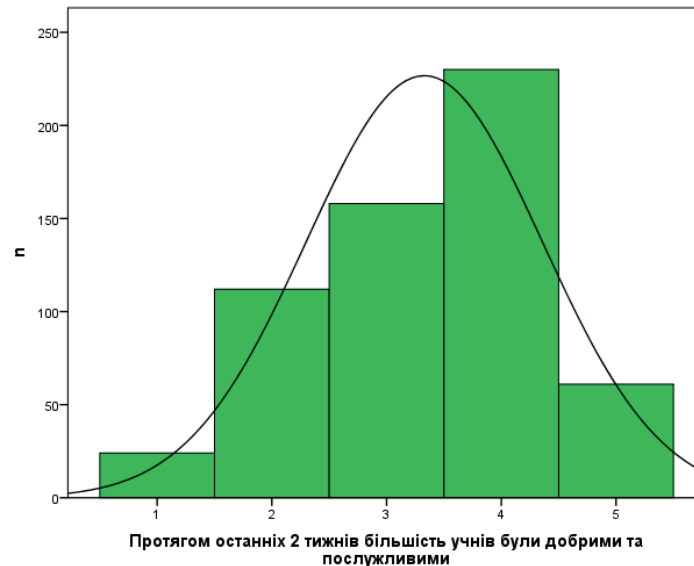
Далі ми проаналізували питання щодо зміни місця проживання старших школярів. Для підлітків, які змінювали місце проживання, середнє значення становило 14,752 бала, а для тих, які не змінювали місця проживання, – 15,126 бала. Таким чином, вищий рівень просоціальності виявлено серед школярів, які не змінювали місця проживання. Про це свідчить як F-критерій Фішера ($F = -3,788$; $p = 0,05$), так і критерій Велча ($V = -3,833$; $p < 0,05$).

Прямо пропорційний зв'язок було встановлено між просоціальною поведінкою респондентів і такими твердженнями: «Протягом останніх 2 тижнів більшість учнів були добрими і послужливими» ($t_b = 0,138$; $p < 0,001$), «Важливі друзі і знайомі» ($t_b = 0,135$; $p < 0,001$). Таким чином, підлітки з більш вираженою просоціальною поведінкою вважали співучнів добрими та послужливими й визнавали вагоме значення друзів і знайомих. Своєю чергою, Дж. Лохман і його колеги у своїх дослідженнях соціально-когнітивних змінних у агресивних і неагресивних хлопчиків у допідлітковому та ранньому підлітковому періоді розвитку виявили, що агресивні діти часто трактують просоціальне спілкування як вороже й агресивно реагують на нього [22]. Такі самі дані було отримано й у дослідженні К. Доджа [15].

Обернений статистично значущий зв'язок встановлено між просоціальною поведінкою підлітків і твердженням «У мене був сексуальний контакт», про що свідчить як критерій Кендалла ($t_b = -0,121$; $p < 0,001$), так і критерій Велча ($V = -11,359$; $p < 0,001$). На питання щодо сексуального контакту 22,5%

відповіли ствердно, 77,5% випробуваних дали негативну відповідь. Таким чином, що менший рівень просоціальної поведінки демонстрували підлітки, то частіше вони вступали в сексуальні стосунки.

Для питання «Протягом останніх 2 тижнів більшість учнів були добрими і послужливими» були характерні такі описові статистики: середнє значення – 3,330 бала, стандартне відхилення – 1,030 бала, медіана – 3,000 бали, асиметрія – -0,340, ексцес – -0,584. Ми проаналізували ставлення респондентів до цього твердження й отримали такі відповіді: 4,1% – ніколи, 19,1% – рідко, 27,0%, – іноді, 39,3% – більшу частину часу та 10,4% завжди помічали доброту і послужливість більшості учнів (Рис. 2). Отже, можемо зробити висновок, що майже половина респондентів вважає своїх співучнів переважно добрими й послужливими. Це підтверджуємо також критерієм Кендалла ($\tau_b = 0,138$; $p < 0,001$).

Примітка: 1 – Ніколи, 2 – Рідко, 3 – Іноді, 4 – Більшу частину часу, 5 – Завжди.

Рис. 2. Гістограма розподілу значень відповідей на питання «Протягом останніх 2 тижнів більшість учнів були добрими і послужливими»

На питання «Іноді люди ставляться до мене гірше, ніж до інших» отримано такі відповіді: так – 41,9% осіб, ні – 57,6% підлітків. За даними дисперсійного аналізу, суб'єктивне сприйняття ставлення інших і просоціальна поведінка підлітків не є статистично значущо взаємопов'язаними. Про це свідчить як F-критерій Фішера ($F=0,311$; $p=0,577$), так і критерій Велча ($V=0,315$; $p=0,575$). Ми також проаналізували взаємозв'язок між просоціальною поведінкою і параметрами об'єктивної та суб'єктивної самотності в групі підлітків, які погодилися з твердженням «Іноді люди ставляться до мене гірше, ніж до інших». Установлено обернені статистично значущі зв'язки як між об'єктивною ($\tau_b = -0,136$; $p < 0,01$), так і між суб'єктивною самотністю ($\tau_b = -0,102$; $p < 0,05$) та просоціальною поведінкою. Тобто в групі підлітків, які погоджувалися з твердженням «Іноді люди ставляться до мене гірше, ніж до інших», старшокласники з низьким рівнем просоціальної поведінки частіше демонстрували як об'єктивну, так і суб'єктивну самотність.

На наступному етапі дослідження ми виявили взаємозв'язки між просоціальністю та деякими характеристиками підлітків у групах, виокремлених залежно від статі випробуваних. У групі підлітків чоловічої статі статистично значущий прямо пропорційний зв'язок було встановлено з вірою в Бога ($\tau_b = 0,153$; $p < 0,01$), загальним балом самопочуття ($\tau_b = 0,244$; $p < 0,001$), кількістю близьких друзів ($\tau_b = 0,129$; $p < 0,01$), важливістю друзів і знайомих ($\tau_b = 0,137$; $p < 0,01$) та твердженням «Протягом останніх 2 тижнів більшість учнів були добрими і послужливими» ($\tau_b = 0,158$; $p < 0,001$). Тобто, хлопчики з високим рівнем просоціальної поведінки були більш релігійними, почувалися краще, визначали наявність і важливість друзів і вважали співучнів добрими та послужливими. У підлітків жіночої статі було виявлено статистично значущі прямо пропорційні асоціації з тими самими соціально-психологічними характеристиками, як і в хлопчиків: з вірою у Бога ($\tau_b = 0,107$; $p < 0,05$), загальним балом самопочуття ($\tau_b = 0,194$; $p < 0,001$), кількістю близьких друзів ($\tau_b = 0,096$; $p < 0,05$), важливістю друзів і знайомих ($\tau_b = 0,142$; $p < 0,01$) та твердженням «Протягом останніх 2 тижнів більшість учнів були добрими і послужливими» ($\tau_b = 0,131$; $p < 0,01$).

У групі підлітків чоловічої статі прямо пропорційний зв'язок встановлено між просоціальністю підлітків і параметром батьківської залученості ($\tau_b = 0,227$; $p < 0,001$). У дівчат також виявлено прямо про-

порційний зв'язок між залученістю батьків у життя їхніх дітей і просоціальною поведінкою ($r = 0,208$; $p < 0,001$). У попередніх дослідженнях ми вже продемонстрували позитивний вплив батьківської залученості на психологічне благополуччя підлітків [26; 27]. На думку К. Н. Романової, сім'я діє як агент соціалізації, навчаючи дітей традиційним нормам і цінностям. Відповідно до цієї теорії міцний позитивний зв'язок між дитиною та батьками – один з основних засобів створення просоціальних зв'язків і, отже, ізоляції підлітків від делінквенції та інших проблем поведінки [9]. Хоча деякі роботи демонструють, що одні й ті самі батьки можуть ігнорувати або неналежно реагувати на просоціальну поведінку, яку час від часу демонструють їхні діти [24].

Обернений зв'язок у групі підлітків чоловічої статі зафіксовано між питаннями «Кількість годин у день, у які я користуюся інтернетом за несуттєвими причинами (наприклад, не для шкільних, навчальних цілей і т. д.)» ($r = -0,147$; $p < 0,01$), психосоматичними порушеннями ($r = -0,138$; $p < 0,01$), сумою балів депресії ($r = -0,097$; $p < 0,05$) та просоціальною поведінкою старшокласників. Таким чином, що менший рівень просоціальної поведінки демонстрували підлітки чоловічої статі, то частіше вони користувалися інтернетом за несуттєвими причинами, страждали психосоматичними порушеннями та відчували депресію. Такі самі тенденції можна побачити й у дівчат. Статистично значущий обернено пропорційний зв'язок у групі жіночої статі встановлено між просоціальною поведінкою і такими характеристиками: сумою балів депресії ($r = -0,136$; $p < 0,001$) та психосоматичними порушеннями ($r = -0,099$; $p < 0,05$). Обернений зв'язок у групі дівчат також спостерігаємо між питанням стосовно кількості годин у день, коли вони користуються інтернетом за несуттєвими причинами ($r = -0,112$; $p < 0,05$). Те, що дівчата з низьким рівнем просоціальної поведінки більше часу проводять в інтернеті, підтверджує також прямо пропорційний зв'язок просоціальної поведінки з загальним балом інтернетзалежності у групі підлітків жіночої статі ($r = 0,110$; $p < 0,05$). Але тільки в групі хлопчиків виявлено обернений статистично значущий зв'язок між наявністю сексуального контакту та просоціальною поведінкою ($r = -0,141$; $p < 0,01$). Тобто тільки підлітки чоловічої статі з низьким рівнем просоціальної поведінки частіше вступали в сексуальні стосунки.

Також проаналізовано вплив статевих ознак респондентів на взаємозв'язок між просоціальною поведінкою та параметрами об'єктивної та суб'єктивної самотності. У групі підлітків чоловічої статі прямо пропорційний зв'язок встановлено між просоціальною поведінкою та суб'єктивною самотністю ($r = 0,373$; $p < 0,001$). У групі жіночої статі обернено пропорційний статистично значущий зв'язок встановлено між просоціальною поведінкою та об'єктивною самотністю підлітків ($r = -0,103$; $p < 0,05$) та прямо пропорційний – між просоціальною поведінкою та суб'єктивною самотністю ($r = 0,408$; $p < 0,001$). Тобто дівчата з високим рівнем просоціальної поведінки рідше демонстрували об'єктивну самотність, але як у підлітків жіночої, так і чоловічої статі, які були більш просоціальними, суб'єктивна самотність з'являлася частіше. Це може значить, що просоціально спрямовані підлітки обох статей схильні відчувати свою незадоволену потребу в соціальній взаємодії як самотність, яка є лише уявною. Проте в разі виникнення об'єктивної самотності дівчата-підлітки, на відміну від хлопців, здатні рефлексувати свої відчуття, правильно оцінити ситуацію і виправити її за допомогою просоціальної активності.

Таким чином, простежено вплив статі на взаємовідношення між просоціальною поведінкою та цілою низкою соціально-психологічних показників. Засвідчено наявність певних розбіжностей у дівчат і хлопців, які стосуються зокрема таких показників, як досвід сексуального контакту й об'єктивна самотність.

Висновки. Ця стаття – емпіричне дослідження, проведене для вивчення феномену просоціальної поведінки в контексті психічного здоров'я підлітків. У роботі сформовано шкалу просоціальної поведінки підлітків, яка мала достатній рівень внутрішньої узгодженості. Вищий рівень просоціальної поведінки встановлено у дівчат. Відзначено, що підлітки обох статей із високим рівнем просоціальної поведінки були більш релігійними, почувалися соматично краще, визначали наявність і важливість друзів, уважали співучнів добрими та послужливими й визначали вищий рівень батьківської залученості. Що менший рівень просоціальної поведінки демонстрували підлітки, то частіше вони страждали психосоматичними порушеннями, відчували депресію та були залежними від інтернету. Виявлено, що підлітки чоловічої статі з низьким рівнем просоціальної поведінки частіше вступали в сексуальні стосунки. Перспективами подальшого розвитку в цьому напрямі є вивчення взаємозв'язку просоціальної поведінки з ризиковою та суїцидальною поведінкою старших школярів.

Література

1. Афифи А., Эйзен С. Статистический анализ: Подход с использованием ЭВМ. М.: Мир, 1982. 488 с.
2. Бірон Б.В. Роль проактивного копіінгу та особистісних копіінг-ресурсів у формуванні реакцій на стреси студентського життя. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка*. Київ, 2013. Том 11. – Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. Вип. 7. Частина 1. Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2013. С. 69–77.
3. Бучко В. Б. Роль емоційного інтелекту у формуванні просоціальної поведінки *Вісник Харківського національного університету №1095 «Психологія»*. 2014. С. 198–201.

4. Волченко Л. П. Соціально-психологічні особливості просоціальної активності шкільної молоді в умовах трансформаційних змін. *Вісник Харківського національного університету №1095 Серія «Психологія»*. 2014. С. 206–210.
5. Гітун Н. Технології соціальної роботи з дезадаптованими дітьми і підлітками / Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Тернопіль, 29-30 квітня 2014 р.) С. 636–638.
6. Головкін Б. М. Запобігання криміналізації молодіжного середовища. *Питання боротьби зі злочинністю. Збірник наукових праць*. 2012. № 23. С. 76–80.
7. Кухтова Н.В. Содержательные и динамические характеристики личности школьников подросткового возраста с просоциальной направленностью: монография. Витебск, 2010, 206 с.
8. Ложкін Г., Воляннюк Н. Фактори деформації системи норм безпеки особистості. Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Тернопіль, 29-30 квітня 2014 р.) С. 36–37.
9. Романова Е. Н. Научный журнал № 5 (5) Часть 3 Педагогические науки. Семейная дисфункция как фактор развития делинквенции и правоэкстремистских моделей поведения детей. 2012, С. 49–50.
10. Тейлор Ш., Пипло Л., Сирс Д. Социальная психология СПб: Питер, 2004, 767 с.
11. Уханова А. І. Детермінанти психічного здоров'я старших школярів : дис. канд. псих. наук : 19.00.04. Харків. 2018. 263 с.
12. Уханова А. І. Поняття об'єктивної та суб'єктивної самотності та чинники, що визначають її формування в підлітковому віці. *Теорія і практика сучасної психології. Педагогічна та вікова психологія*. 2019. № 6.
13. Bukowski W.M., Sippola L.K., Newcomb A.F. Variations in patterns of attraction to same- and other-sex peers during early adolescence. *Developmental Psychology*. 2000. № 36. P. 147–154.
14. Caravita S.C.S, Di Blasio P., Salmivalli C. Unique and Interactive Effects of Empathy and Social Status on Involvement in Bullying Review of Social Development 2008, p. 140–163.
15. Dodge KA. Social cognition and children's aggressive behavior. *Child Dev*. 1980. № 5. P. 162–170.
16. Eisenberg, N., Fabes, R.A. Prosocial development. In W. Damon (Series Ed.), N. Eisenberg (Vol. Ed.), *Handbook of child psychology: V. 3. Social, emotional and personality development (5th ed.)*. New York: Wiley. 1998. P. 701–778.
17. Eisenberg, N. Prosocial behavior, empathy and sympathy. In M. H. Bornstein, L. Davidson, C. L. M. Keyes, K. A. Moore, The Center of Child Well-being (Eds.), *Wellbeing: Positive development across the life course* 2003. P. 253–265.
18. Fabes R.A., Eisenberg N., Karbon M., Troyer D., Switzer G. The relations of children's emotion regulation to their vicarious emotional responses and comforting behavior. *Child Development*. 1994., № 65. P. 1678–1693.
19. Juvonen, J., Galván, A.. Peer influence in involuntary social groups: Lessons from research on bullying. In M. J. Prinstein & K. A. Dodge (Eds.), *Duke series in child development and public policy. Understanding peer influence in children and adolescents* The Guilford Press. 2008. P. 225–244.
20. Johnson N.L., Welch B.L. Applications of the noncentral t-distribution *Biometrika*, 1939, 31, p. 362–389.
21. Kendall M. A New Measure of Rank Correlation. *Biometrika*. 1938. V. 30. P. 81–89.
22. Lochman J.E., Coie J.D., Underwood M., et al. Effectiveness of a social relations intervention program for aggressive and non-aggressive, rejected children. *J Consult Clin Psychol* 1993;61: p. 1053–1058.
23. Moffitt T. E. Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review*, 100, 1993. P. 674–701.
24. Rappaport N., Christopher T. Recent Research Findings on Aggressive and Violent Behavior in Youth: Implications for Clinical Assessment and Intervention *JOURNAL OF ADOLESCENT HEALTH* 2004;35. P. 260–277.
25. Travis H. «The Family.» In *Crime*, edited by James Q. Wilson and Joan Petersilia. San Francisco, Calif.: ICS Press, 1995.
26. Ukhanova A.I. Modeling parental participation of influence of stress events on mental health of senior schoolchildren. Стаття у провідному закордонному виданні. – *Science of Europe*. 2017. V.1, 13(13). P. 85–97.
27. Ukhanova A.I. Parental involvement moderates the interrelationship between stressful events and adolescents' mental health. Стаття у провідному закордонному виданні. – *J. appl. Health sci*. 2017. V. 3(2). P. 183–193.